

Reformska nastojanja Mletačke Republike u Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća u kontekstu novih odnosa moći na jadranskom prostoru

Značajno teritorijalno širenje dalmatinskog posjeda, procesi redistribucije pomorsko-trgovačkog prometa koji ukida dotadašnji ekskluzivitet venecijanske luke na štetu rastućih slobodnih luka Trsta i Rijeke s jedne strane te Ancone s druge strane te sve primjetnija diplomatska inferiornost Mletačke Republike 18. stoljeća koja je pruzročila politiku neutralnosti, obilježili su promatrano razdoblje na jadranskom prostoru. Uočavanje ključnih procesa proizašlih iz osvještavanja novonastale situacije među vodećim slojem Republike bit će glavni cilj teksta. To osvještavanje bit će označeno ponajprije aktivnijim odnosom prema Dalmaciji i pokretanjem upravno-društvenih reformi čiji rezultati neće znatnije poboljšati gospodarske prilike Dalmacije, ali će svakako označiti stanoviti iskorak u odnosu na prethodni period.

Ključne riječi: Mletačka Republika, Dalmacija, 18. stoljeće, sjevernojadranske luke, društveno-gospodarske reforme, geopolitičke promjene, državni inkvizitori, Grimanijev zakon, pomorski zakonik

Ako bismo pokušali u jednoj rečenici predstaviti gospodarska i geopolitička kretanja na jadranskom prostoru 18. stoljeća, najpogodnijom bi se činila formulacija o stoljeću aktivne politike prema Jadranu od strane svih zainteresiranih država. Taj proces, koji je u konačnici u značajnoj mjeri odredio i kretanja u Dalmaciji, istovremeno je praćen promjenama odnosa moći, pri čemu u prvi plan kao najpotentnija jadranska država dolazi Habsburška Monarhija, ali i sveopćim porastom lučkog prometa u svim jadranskim lukama, koji je praćen značajnim uzletom Trsta, Rijeke i Ancone.

Imajući u vidu te trendove, koji se ne mogu promatrati izvan konteksta značajnih teritorijalnih proširenja mletačkog posjeda u Dalmaciji, u središte istraživačkog interesa dolazi analiza načina na koji se Mletačka Republika suočila s navedenim izazovima u promatranom razdoblju.

Promjena geopolitičkih odnosa na jadranskom prostoru

Neupitno gospodarstvo nad Jadranom koje je Mletačka Republika imala sve do početka 18. stoljeća temeljilo se na dva čimbenika, vojnom i trgovačkom, pri čemu se početkom promatranog razdoblja i na jednom i na drugom polju suočila s nemogućnošću sprečavanja promjene takvog stanja. Ponajprije je već 1702., suočena s činjenicom da ispred svojih obala ne može spriječiti pojavu francuske flote, tada u sukobu s Habsburškom Monarhijom, što je bila činjenica koja je prouzročila otkazivanje tradicionalne svečanosti Vjenčanja s morem, da bi se potom suočila s proglašenjem Trsta i Rijeke slobodnim lukama od strane Habsburške Monarhije 1719. te, ne manje važnim, proglašenjem Ancone slobodnom lukom, od strane Papinske Države 1732. godine.¹

Imajući u vidu da je ta proglašenja pratio i značajan angažman same monarhije na izgradnji i podizanju navedenih luka, kao i da je Ancona zahvaljujući novome statusu počela iskorištavati svoj odličan strateški položaj, potencijalni ekonomski gubici postaju još izraženiji.

U kolikoj mjeri je razvoj tršćanske luke potenciran iz državnog središta uočljivo je već i letimičnim pogledom na neke od ključnih odluka u tom pravcu. Tako je 1753. donesen Patent o vijanju zastave trgovačke mornarice, uz koji su usvojeni propisi o konzulatima i osnivanju trgovačke burze. Pored navedenog, iste je godine utemeljena i Nautička škola u Trstu, a ujedno su i uređene ceste prema lukama Trstu i Rijeci, pri čemu je donesena i odluka o financiranju dogradnje i ostalih jadranskih luka, da bi kao kruna navedenog procesa 1774. bio objavljen politički edikt za austrijsku trgovačku mornaricu.² Sva ta ulaganja dovela su do trostrukog povećanja prometa u tršćanskoj luci u razdoblju 1765.-1782. godine.³

Razvoj riječke luke bio je tek nešto manji, ali dovoljno intenzivan da bi omogućio pojavljivanje prvog značajnijeg kapitalista i industrijalca, trgovca na veliko, Ljudevita Andrije Adamića. Istovjetan intenzivan lučki razvoj dogodio se i u Dubrovniku, što se ponajprije odnosi na drugu polovicu 18. stoljeća, u kojoj je nakon stagnacije početkom stoljeća došlo do značajnog povećanja prometa, zahvaljujući sve snažnijoj okrenutosti slobodnoj plovidbi i izbjegavanju ovisnosti o matičnoj luci. Takav razvoj potaknuo je kodificiranje pomorskih zakona, što je napravljeno 1754. donošenjem *Regolamento della Republica di Ragusa per la navigazione nazionale*.⁴

Ovakav razvoj događaja nipošto nije utjecao na rast pomorsko-trgovačkog prometa i u luci Veneciji, što je najbolje uočljivo u činjenici da je 1783. zabilježena najveća tonaža koja je ikad u jednoj godini prošla kroz luku Veneciju, kao i u činjenici

1 Chapin-Lane, Frederic. *Povijest Mletačke Republike*. Zagreb, 2007, str. 445-446.

2 Luetić, Josip. *O pomorstvu Dubrovačke Republike u 18. stoljeću*. Dubrovnik, 1959, str. 10.

3 Messina, Michela. *Trst – sudbina luke i građana na razmeđu 18. i 19. stoljeća*. Rijeka, 2005, str. 9-10.

4 Luetić, Josip. *O pomorstvu Dubrovačke Republike u 18. stoljeću*. Dubrovnik, 1959, str. 44.

da je porast pomorsko-trgovačkih aktivnosti utjecao na donošenje novog pomorskog zakonika *Codice per la Veneta Mercantile Marina* 1786., ali je svakako označio promjenu geopolitičkih trendova u smislu postupnog prelaska gospodstva nad Jadranom u ruke Habsburške Monarhije.⁵ To se između ostalog dogodilo zbog činjenice da se nesumnjivi rast pomorsko-trgovačkih aktivnosti i, vezano s tim ekonomske dobiti, poklopio sa sveopćim europskim trendovima, što je pruzročilo činjenicu da Venecija posljednjih desetljeća postojanja, i pored najveće ukupne tonaže koju je njezina luka zabilježila u komparaciji s podacima iz prošlih stoljeća, ipak nije imala tako velik udio u europskoj trgovini i bogatstvu kao u 15. stoljeću.

Takva promjena političke moći na Jadranu dovela je Veneciju u posebno težak položaj, imajući u vidu činjenicu da je tijekom cijelog 18. stoljeća Habsburška Monarhija sustavno radila na tome da izolira Veneciju i oduzme joj dotadašnju ekonomsku moć. U tu svrhu radilo se na tome da kopneni putovi kroz Lombardiju zamijene one koji su prolazili kroz teritorij Republike, na isti način na koji je Trst trebao preuzeti ulogu Venecije na Jadranu.⁶

Zaokret koji je habsburška politika napravila premještajući zonu interesa na jadranski prostor nimalo ne začuđuje, imajući u vidu činjenicu neprijateljskog stava pruske politike prema Monarhiji, koja je u konačnici dovela i do ratnog sukoba. Takvi odnosi dviju država rezultirali su činjenicom da je Habsburška Monarhija bila prisiljena odustati od Hamburga kao glavne izvozne luke za austrijske proizvode i planski se okrenuti jadranskom prostoru. Jadranska orijentacija Monarhije imala je za konačni cilj pretvoriti Trst i Rijeku u tranzitne luke koje bi povezivale Srednju Europu na sjeveru, Italiju i Jadran na jugu te Balkan i Levant na istoku, što se izvrsno uklapalo u želju Karla VI. da dovede Habsburšku Monarhiju u red jakih pomorskih sila, na čemu je nastavila inzistirati i Marija Terezija.⁷

Iako su ta nastojanja u daljnjem političkom razvoju 19. stoljeća bila nešto manje intenzivna, posebice nakon odlaska s političke scene snažnog zagovaratelja jadranske politike Monarhije, grofa Luxemburga, u 18. stoljeću bila su izražena u onoj mjeri u kojoj im je Mletačka Republika bila suparnik kojega je, dugoročno gledajući, bilo potrebno eliminirati.

Pored toga, političko vodstvo Habsburške Monarhije je već polovicom 18. stoljeća došlo do definitivnog zaključka o tome da čak ni najbolja moguća vanjska politika koju bi država vodila ne bi mogla zaštititi Monarhiju u promatranom razdoblju ukoliko ne bi bila praćena reformom uprave, društva i ekonomije, u skladu s tadašnjim kretanjima u svijetu, dok s druge strane mletački patricijat sve do kraja postojanja Republike nije formulirao potrebu za korjenitim reformama, koja je mogla zadobiti jednoglasnu potporu u Senatu.⁸

---

5 Chapin-Lane, Frederic. *Povijest Mletačke Republike*. Zagreb, 2007, str. 449.

6 Venturi, Franco. *Utopia and reform in Enlightenment*. Cambridge, 2008, str. 33.

7 Faber, Eva. »Trieste and the Austrian Littoral 1700-1850«. U: *Ottocento*, Trst, 1990, str. 59.

8 Sutter-Fichtner, Paula. *The Habsburg Monarchy, 1490-1848*. New York, 2003, str. 67.

To je vidljivo još iz izvješća službenog izaslanika Republike u Milanu 1765., koji je – osvrćući se na uvođenje Glavnog ekonomskog vijeća u tom gradu od strane habsburškog predstavnika princa Kaunitza, u koje su bili uključeni i vodeći prosvjeteljski teoretičari – poput Pietra Verrija koji je izrazio nerazumijevanje prema tom potezu koji Veneciji nikako nije potreban budući da bi bilo kakve reforme odličnog mletačkog sustava bile opasne za Republiku.⁹ Takav stav je argumentirao time da Republika uz ovakvo ekonomsko i društveno uređenje, uz mudro vodstvo, može preživjeti najmanje do isteka tisućljeća.

Takva kretanja, koja su u konačnici rezultirala osvajanjem Venecije od strane Habsburške Monarhije, nakon kratkotrajne francuske uprave, bila su dio višedesetljetnog i sporog procesa apsorpiranja Venecije od strane Monarhije, na koji je Mletačka Republika reagirala s tipičnim republikanskim refleksom imobilnosti, unatoč značajnim reformskim pokušajima potaknutim navedenim kretanjima.¹⁰

Činjenica koja je, pored dosad navedenih, usmjerila mletačku politiku prema jadranskom prostoru druge polovice 18. stoljeća, odnosi se na značajne teritorijalne promjene Pomorskog posjeda. Republika je bila uključena u četverogodišnji rat s Osmanskim Carstvom (1714.-1718.), ponajprije na inicijativu s osmanske strane, koji je s jedne strane značajno promijenio teritorijalni opseg njezinog Pomorskog posjeda, ali je ujedno označio i zaključivanje poglavlja višestoljetnih periodičnih ratnih sukoba s Osmanskim Carstvom i pridonio osvješćivanju nove geopolitičke realnosti u samim vrhovima Republike, koja je dovela do ustrajne neutralnosti u svim preostalim ratovima 18. stoljeća. Ta neutralnost je donijela i stanovite trgovačke prohibitke, vidljive i u (dugo vremena odbijanom) potpisivanju separatnog sporazuma s berberskim gusarima, u vrijeme Sedmogodišnjeg rata (1756.-1763.), ali je i omogućila sustavni angažman na preostalim dijelovima Pomorskog posjeda, ponajprije u Dalmaciji, stvorivši situaciju u kojoj se mletačka uprava morala susretati s dotad nepoznatim problemima poput rješavanja problema sezonske ispaše pograničnog morlačkog svijeta.

Tako je odredbama Požarevačkog mira, potpisanog 21. srpnja 1718., mletačka diplomacija na čelu s Carlom Ruzzinijem, koji je bio svjestan realne slabosti Republike, ipak uspjela, zahvaljujući izostanku inzistiranja na nerealnoj neprincipijelnosti te čestim razgovorima s Eugenom Savojskim, vrhovnim carskim zapovjednikom, kao i s austrijskim opunomoćenicima i engleskim posrednikom sir Robertom Suttonom, postići optimum u pogledu teritorijalnih razgraničenja s Osmanskim Carstvom.¹¹

Republika je Požarevačkim mirom izgubila Moreju i otoke Tin i Eginu, ali je sačuvala kaštele i teritorije nedavno osvojene u Dalmaciji (Imotski), Albaniji i

9 Dooley, Brendan. »Crisis and survival in Eighteenth-Century Italy: The Venetian Patricate Strikes Back«. *Journal of Social History*, 20-2 (1986): str. 323.

10 Venturi, Franco. Isto, str. 34.

11 Cozzi, Gaetano – Michael Knapton – Giovanni Scarabello. *Povijest Venecije*, sv. 2. Zagreb, 2007, str. 596.

Hercegovini te na obalama Epira (Butrinto, Prevesa i Vonitsa). Uz to, vratila je otoke S. Mauru i Kiteru te uspjela smanjiti poreze koje je plaćala u osmanskim lukama s 5% na 3%. U konačnici, nakon ovoga rata mletački Pomorski posjed, sve do pada Republike, činili su Kitera, Jonski otoci, par utvrda na Epiru te obalni i kopneni teritoriji Istre i Dalmacije.

Navedene teritorijalne promjene pruzročile su značajna politička previranja u mletačkom Senatu u pogledu projekata namijenjenih reformama uprave u Dalmaciji, Albaniji i Levantu, što je dovodilo do čestih promjena mletačkih baila i politika koje su zastupali u Carigradu, prateći prevlast određene političke struje. Takve promjene morale su tridesetih i četrdesetih godina 18. stoljeća prije svega voditi računa o balansiranjima između jadransko-mediteranske i kontinentalne orijentacije Republike. Pomorska orijentacija, koja je obvezno uključivala i Dalmaciju, morala je ujedno voditi računa i o činjenici procesa slabljenja Osmanskog Carstva i njegove decentralizacije. To je posebice dolazilo do izražaja u odnosima dalmatinskih i bosanskih vlasti koji su umnogome bili uvjetovani samostalnošću bosanskih paša i stvaranjem nove kontinentalne Dalmacije, demografski promijenjene migracijama stanovništva iz Bosne.¹²

Daljnji ekonomski i politički razvoj morao je imati u vidu ove novonastale okolnosti, koje su, priznavajući značaj proširenja dalmatinskog posjeda, prisilile Veneciju na značajniji angažman na uređenju Dalmacije. Prva naznaka kretanja stvari u tom smjeru i svojevrsnog prihvatanja novonastalih okolnosti vidljiva je već u zapisu mletačkog tajnika iz tog vremena Vendramina Bianchija, koji je zapisao da se „za Republiku ne može nijekati da je izgubila Moreju sa Sodom, Spinalungom i Tinom, ali i vlasništvo nad ovim otocima u načelu je donosilo više privid nego korist, dapače Suda i Spinalunga, budući da su samo kamenje i beskorisne luke, služile su do tada samo kao zanemariva otegotina“.¹³

Vrijeme koje je uslijedilo nakon ovih teritorijalnih i geopolitičkih promjena, a posebice nakon govora Marca Foscarinija u Senatu 1747., koji je zahtijevao pridavanje značajne pozornosti Dalmaciji i inicirao slanje trojice sindika inkvizitora, moglo bi se okarakterizirati kao vrijeme mletačkog okretanja Dalmaciji.

Pored značajnijeg okretanja pitanju Dalmacije, Republika je od šezdesetih godina 18. stoljeća iznova postajala sve prisutnija na Jadranu sa svojom ratnom flotom. Do toga je došlo kada je za zapovjednika flote imenovan vrsni admiral Angelo Emo, koji je zatekavši malu, uobičajenu flotu, nedovoljno snažnu za posao nadgledanja ulaza u Jadran, naručio izradu jednog linijskog vašela i dvije fregate u mletačkom Arsenalu te je na taj način istovremeno dao poticaj novom uzletu Arsenalu, iznova

---

12 Paladini, Filippo-Maria. »Bailagio e ambasceria, scrittura di governo e narrazione«. U: *Francesco Foscari, Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, 33. Venezia, 2007, str. 33.

13 Isto, str. 597.

podizujući ugled mletačke flote, koja se od tada, osim za kontrolu Jadrana, počela sve snažnije upuštati u neutralizaciju berberskih gusara.¹⁴

Ključni reformski procesi u 18. stoljeću

Promatrano iz perspektive vrhova Republike, 18. stoljeće moglo bi se, na političkom planu, okarakterizirati kao stoljeće dugotrajnih reformskih rasprava i borbi za promjenu odnosa moći, u svrhu očuvanja Republike i osiguravanja njezine financijske stabilnosti u budućnosti.

Rasprave i reformski pokušaji zahvatili su sve pore društveno-gospodarskog i političkog života, kako glavnoga grada, tako i Republike u cjelini.

To je bilo omogućeno ponajprije činjenicom trajne neutralnosti od 1718., kao i definitivnom stabilizacijom granica na preostalom posjedu, čime su stvoreni temeljni preduvjeti za pokretanje, u prvom redu, rasprave, a zatim i samih društvenih i upravnih reformi.

Na polju upravljanja Republikom cijelo 18. stoljeće moglo bi se podvesti pod zaključak Marina Berenga o 18. stoljeću kao razdoblju kontinuirane borbe *barnabotta* i pripadnika Vijeća četrdesetorice, kao nižeg i srednjeg sloja patricijata, protiv plemićke elite koja je držala ključne upravne pozicije u državi, od duždeve, preko članstva u Vijeću desetorice, Državnim inkvizitorima i sl.

Iako je napetost među navedenim skupinama trajala gotovo u kontinuitetu tijekom cijelog stoljeća i manifestirala se na razne načine, ipak se kao amblematski primjeri mogu izdvojiti slučajevi Angela Querinija te Zorzija Pisanija i Carla Contarinija.

Angelo Querini je početkom šezdesetih godina, referirajući se na periferni problem izгона jedne modistice iz Venecije, doveo u pitanje neograničenu moć Državnih inkvizitora, što je otvorilo iscrpljujuću raspravu o potrebi upravne reforme, argumentiranu u pravilu pozivanjem na prošlost, s jednim ili drugim argumentima, te ustrajnim istraživanjem arhiva. Nakon dugotrajne rasprave, tijekom koje je Querini prognan iz Venecije u Veronu, pri čemu je rješenje problema prepušteno petorici Korektora, sastavljenima pretežito od pripadnika elite, prevagnula je, uz minimalne ustupke, konzervativna vladajuća skupina, nakon čega je Queriniju dopušten povratak.¹⁵ Ovaj slučaj predstavljao je obrazac koji se lako mogao preslikati i na ostale pokušaje reformi državne uprave od strane srednjeg i nižeg patricijata, što se posebice odnosi na prijepore oko novih zahtjeva reformi, pod vodstvom spomenutih Pisanija i Contarinija. Oni su, naime, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina

14 Dandolo, Girolamo. *La caduta della Repubblica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant' anni*. Venezia, 1855, str. 34.

15 Cozzi, Gaetano – Michael Knapton – Giovanni Scarabello. *Povijest Venecije*, sv. 2. Zagreb, 2007, str. 616.

pokrenuli novu široku raspravu oko pitanja reformi, s ciljem uspostave ravnoteže moći između slojeva patricijata. Sukob se u prvom redu vodio na pitanju upravljanja poštanskom službom, reformom carinskog sustava i pitanju ekonomske ravnopravnosti među patricijatom.

Iako su sva ta nastojanja dovela do osnivanja institucije korektora, koji su trebali ispitati cjelokupnu problematiku te predložiti prihvatljiva rješenja, spor je završen na način da je Pisani prognan u kaštel S. Felice u Veroni, a Contarini u Kotor, dok su korektori, zaključivši svoj rad 1781., proveli minimalne reforme, ponajprije na polju opskrbe hranom.

S obzirom da su svi navedeni sukobi oko kontrole nad ključnim institucijama Republike bili u značajnoj mjeri motivirani problematikom provođenja reformi, oni su u konačnici djelovali i kao poticaj provođenju reformi na mnogim poljima funkcioniranja države. Jedna od ključnih provedenih reformi bila je ona na polju financija, koja je dobrim dijelom završena 1737. donošenjem prvog općeg proračuna za Republiku, koji je sastavio Girolamo Constantini. Pored financijske reforme, cijelo 18. stoljeće obilježeno je i raspravom o reformama carinskog sustava za pomorsko-trgovačke aktivnosti, pri čemu su se događala mnoga lutanja, čija se ishodišta nalaze već u promašenom proglašenju bescarinske luke krajem 17. stoljeća. U tom kontekstu još je 1703. utemeljen Odbor za trgovinu, kao specifičan sektor Petorice mudrih za trgovinu, koji nije donio velike rezultate, da bi jedan od posljednjih pokušaja reguliranja carinskih prihoda bio ostvaren 1785. stvaranjem još jedne specijalne magistrature, Tri zastupnika za reguliranje trgovačkih tarifa.¹⁶

Pored ovih dvaju financijskih sektora u kojima je došlo do niza pokušaja provođenja reformi, nezaobilazno je istaknuti i reformske pokušaje na polju poljoprivrede, manufakture i cehova, od čega bi radi usporedbe s dalmatinskim slučajem najzanimljivije bilo naznačiti glavne reformske poteze u svrhu povećanja poljoprivredne produkcije.

Poljoprivreda na mletačkom kopnenom posjedu susretala se sa sličnim problemima kao i u dalmatinskom slučaju, o kojem će biti riječi u posebnom poglavlju, iako je bila na znatno višem stupnju u odnosu na dalmatinsku. To se prije svega odnosi na strukturu vlasništva, s obzirom da je veći dio zemlje bio u rukama plemstva, koje je činilo oko 1% stanovništva, ali i na prosječnu veličinu posjeda, koji su bili ili preveliki ili premali. Najvažniji potez mletačkih vlasti dogodio se 1770.-1771., kada su, u svrhu ispitivanja situacije u poljoprivredi, na Terrafermu poslani Sindici inkvizitori. Njihovo izvješće, koje je detaljno proučilo problematiku, uočivši ključne nedostatke i ponudivši optimalna rješenja, donekle je usporedivo s izvješćem Sindika inkvizitora iz Dalmacije 1747. godine. U njemu oni ukazuju na oronulost, nepravednost fiskalnog sustava nad poljima i seljacima, preveliku količinu osobnih nameta, uvođenih za jednokratnu namjenu a zatim ustaljenih, zastario katastar i

---

16 Isto, str. 642.

problem instituta javnih radova na koje su seljaci bili obvezani pri izgradnji i održavanju cesta, nasipa, šuma i sl.¹⁷

Inkvizitori su ipak uočavali perspektivnost poljoprivrede na Kopnenom posjedu, ponajprije imajući u vidu plodnost zemlje, tradiciju rada te kontinuirani dvostoljetni mir, ali uz nužne korekcije poreznog sustava, koji ne bi priječio razvitak industrije, trgovine i poljoprivrede. Njihova vizija regionalne ekonomije bila je u tome da Veneciju definiraju kao središte trgovine luksuznim proizvodima, a Terrafermu kao sjedište trgovine svakodnevnim proizvodima, što je praćeno s opsežnom poreznom reformom, koju su doveli skoro do savršenstva.¹⁸ Ključni potez u navedenoj reformi bilo je proširenje tradicionalnog petpostotnog poreza za sve mletačke subjekte, koje bi vodio jedan magistrat, što je bio prvi korak ka onome što nikad nije do kraja provedeno, unifikaciji cjelokupnog državnog poreznog sustava. Umjesto toga, inkvizitori su potaknuli lokalne vlasti da same reorganiziraju fiskalne poslove, neovisno od središnje države.

Pored aktivnosti inkvizitora, sredinom šezdesetih godina pokrenute su i poljoprivredne akademije, koje su izdavale listove s poljodjelskom tematikom, a otvorena je i katedra za poljoprivredu na sveučilištu u Padovi. Ti su procesi inspirirani zaključcima Andree Memma, koji je u želji za dugoročnim rješavanjem oscilacija u cijeni žita i općenito pitanja prehrambene politike, utjecao na utemeljenje agrarnih akademija u svakom većem gradu na Terrafermi, što je bio proces koji se odrazio i na prilike u Dalmaciji.¹⁹

U konačnici, Republika je u 18. stoljeću pokušala modernizirati i objediniti dotadašnju zakonsku praksu na mnogim poljima, pri čemu se kao ključni izdvajaju *Codice feudale della Serenissima Republica di Venezia (Feudalni zakonik Prejasje Mletačke Republike)* iz 1780. te već spomenuti *Codice per la veneta mercantile marina (Zakonik za mletačku trgovačku mornaricu)* iz 1786. godine. Potonji zakonik, čija je temeljna zamisao bila objedinjavanje uprave te modernizacija i objedinjavanje pomorsko-trgovačkih zakona, posebice u svjetlu novog uzleta pomorske trgovine u drugoj polovici 18. stoljeća, imao je bitnu ulogu u ekonomiji Dalmacije, budući da je upravo u to vrijeme začet proces sve značajnijeg iskoraka dalmatinskog brodarstva i pomorsko-trgovačkih aktivnosti domaćih trgovaca. Jedna od odredbi samog zakonika koja se izravno odnosila na pomorske trgovce iz Dalmacije, Kvarnera i Istre i priznavala im određene trgovačke povlastice, svjedoči o svojevrsnom priznanju domicilnog statusa trgovcima s istočnojadranskih posjeda.²⁰

17 Isto, str. 652.

18 Dooley, Brendan. »Crisis and survival in Eighteenth-Century Italy: The Venetian Patricate Strikes Back«. *Journal of Social History*, 20-2 (1986): str. 329.

19 Isto, str. 329.

20 *Codice per la veneta mercantile marina*-approvato dal decreto dell' eccellentissimo Senato-21. settembre 1786. Venecija, 1786, str. 290.

Mletačke reforme u Dalmaciji

Da bi se stekao uvid u cjelinu mletačkog odnosa prema Dalmaciji u 18. stoljeću, potrebno je razmotriti ulogu Dalmacije u gospodarskom i ideološkom svijetu Republike u promatranom razdoblju s jedne strane te steći uvid u glavna društveno-gospodarska i politička kretanja na dalmatinskom prostoru s druge strane.

Promatramo li dalmatinski društveno-gospodarski život 18. stoljeća i njezinu ulogu u funkcioniranju Republike kroz optiku prethodno istaknutih problema, uočiti ćemo cijeli niz novih, dotad nepoznatih situacija, s kojim se susrela, kako sama pokrajina, tako i centralna vlast. Dalmaciju u 18. stoljeću prije svega obilježava značajno teritorijalno proširenje, koje je utjecalo na cijeli niz drugih čimbenika te posredno prisililo Republiku na pokretanje aktivnije politike prema pokrajini. Značaj teritorijalnog proširenja uočava se već i u samim brojčanim pokazateljima, budući da je Stara stečevina, tj. obalna i kopnena Dalmacija, obuhvaćala 422.573 campa, dok je Nova stečevina obuhvaćala 1,926.992 campa.²¹

Toliki teritorijalni dobici, uz činjenicu značajnih gubitaka na ostatku Pomorskog posjeda, čiji je Dalmacija u promatranom razdoblju predstavljala najveći dio, natjerali su Mletačku Republiku na prakticiranje neutralnosti nakon 1718. te se, vezano s tim, ukazala i potreba za kreiranje mita o Republici, koji bi opravdavao kontinuitet njezine egzistencije, u čemu je Dalmaciji bila namijenjena ključna uloga. Budući da se konstruiranje mita o Republici, sa značajnom ulogom Dalmacije u tome, poklopilo sa širenjem prosvjetiteljskih ideja, čiji su protagonisti ideal europskog čovjeka počeli sve više tražiti u "neiskvarenom" morlačkom svijetu dalmatinskog zaleđa, u odnosu na dekadenciju zapadnoga čovjeka, povijest mletačkih reformskih pokušaja u drugoj polovici 18. stoljeća bit će nemoguće promatrati izvan navedenog konteksta.

Uz činjenicu ideološke potrebe za okretanjem Dalmaciji, ona je nesumnjivo i dalje igrala značajnu gospodarsku ulogu u životu Republike, ponajprije na polju tranzitne trgovine na relaciji bosansko zaleđe – dalmatinska obala – Venecija, pri čemu su u pomorsko-trgovačkim kontaktima sve više do izražaja dolazile samostalne inicijative dalmatinskih brodara i trgovaca, koje su prisile Republiku na promišljanje o novim pomorsko-trgovačkim zakonima, imajući u prvom redu u vidu prehrambene potrebe glavnoga grada, koje su umnogome ovisile upravo o tim kontaktima. Kako su navedena pomorsko-trgovačka kretanja poticala upravnu reformu, Republika je na nju bila prisiljena i već spomenutom novom teritorijalnom situacijom, koja je potpuno promijenila dotadašnji doživljaj Dalmacije kao uskog obalnog pojasa te natjerala Republiku na osmišljavanje uprave na Novoj stečevini, što je rezultiralo potenciranjem razlika između "dvije Dalmacije", obalno-otočne i kopnene, imajući u vidu da je na kopnenom posjedu uveden potpuno drukčiji sustav uprave u odnosu

---

21 Garanjin, Ivan-Luka. *Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji*. Split, 1995, str. 78-79.

na onaj postojeći uz obalu, ali i suočavanjem s novom problematikom agrarnih reformi i sezonskih ispaša.

Svi navedeni problemi dobili su značajniji tretman od strane mletačkog Senata nakon govora Marca Foscarinija 1747. i slanja trojice državnih inkvizitora, koji je ujedno potaknuo i brojne inicijative domicilnih intelektualaca, okupljenih oko fiziokratskog pokreta, u svrhu unapređenja gospodarstva Dalmacije.

Činjenica koja je presudno odredila funkcioniranje uprave na kopnenom posjedu, a ujedno i pruzročila svojevrstu *dvostrukost pokrajine*, zbog čega će državne reforme u nastavku teksta biti promatrane u dva smjera, onima pokrenutim u svrhu unapređenja obalnog dijela pokrajine te onim u svrhu unapređenja kopnenog dijela, vezana je uz odabir habsburškog modela koji je primijenjen u uvođenju uprave na kopnu. Tako je Mletačka Republika, koja je za primjer imala model uspješnog gospodarskog pokretanja Austrijskog primorja s jedne strane, ali i primjer funkcioniranja Vojne granice u Hrvatskoj s druge strane, zbog kontinuiranih trzavica, krijumčarenja i pravnih problema oko ispaše na granici s Bosnom, bila u neku ruku prisiljena u većoj mjeri konzultirati model vojne granice, što je posredno utjecalo i na promet dalmatinskih luka, ali i presudno obilježilo teritorij Nove stečevine.²²

Uloga Dalmacije u osamnaestostoljetnoj mitologiji Republike

Imajući u vidu ranije nabrojane razloge koji su stvorili uvjete za značajniji angažman Mletačke Republike u Dalmaciji, kao i sve značajniji utjecaj prosvjetiteljskih ideja u samoj Veneciji, među kojima je sve prisutnija bila svojevrсна fasciniranost “netaknutom” istočnom Europom, činjenica značajnog porasta interesa za Dalmaciju u samoj Veneciji nije nimalo začuđujuća. Pri tome ne treba izgubiti iz vida promjenu paradigme o Dalmaciji, koja više nije bila bitan dio istočno-mediteranskog carstva, kao ni baza za daljnja pomorska napredovanja, već ostatak i podsjetnik na nekadašnju imperijalnu snagu.²³

Takav odnos Republike prema Dalmaciji interpretiran je od strane nekih povjesničara kao “ideologija carstva”, koja je bila prisutna u Španjolskoj, Britaniji i Francuskoj tog vremena, pri čemu je Dalmacija Veneciji predstavljala prekomorsku Ameriku.²⁴ No, pored nedvojbene mitologizacije Dalmacije u 18. stoljeću, uočljive između ostalog i u *Putu u Dalmaciju* Alberta Fortisa, mletačkog intelektualca aktivnog u prosvjetiteljskom pokretu, kao i u praiizvedbi drame *Dalmatina* od strane najpopularnijeg mletačkog dramatičara tog doba, Carla Goldonija iz 1758., ne treba zanemariti ni činjenicu da je Dalmacija još uvijek ostala u neku ruku značajna pomorska baza, posebice u kontekstu pomorsko-trgovačkih kretanja na istočnom

22 Paladini, Filippo-Maria. »Un caos che spaventa« – Poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta. Venecija, 2002, str. 15.

23 Wolff, Larry. »Venice and the Slavs of Dalmatia: The Drama of the Adriatic Empire in the Venetian Enlightenment«. *Slavic Review*, 56-3 (1997): str. 429.

24 Isto, str. 430.

Mediterranu. U takvom kontekstu treba promatrati nastojanja Republike za novom imperijalnom misijom vezanom uz Dalmaciju, koja bi u jednu ruku održala aktivnom uspomenu na imperijalni projekt Pomorskog posjeda te vezano s tim proširila mitologiju jadranskog identiteta Republike.

Navedena nastojanja, u sudaru s društveno-ekonomskom realnošću Dalmacije, koja nije bila na razini ostatka mletačkog posjeda, istovremeno su rezultirala očitovanjem imperijalne nemoći na gospodarskom planu, posebno imamo li u vidu činjenicu da je jedna od osnovnih nakana Foscarinijevog angažmana na pitanjima Dalmacije bila u činjenici da je pokrajina trebala poslužiti kao ključni test sposobnosti za provedbu modernizacijskih reformi cjelokupne Republike, ali i usporedno s tim, potentnošću stvaranja mitologije o prekojadranskoj provinciji.²⁵

U konačnici, potreba za mitologizacijom ključnog i najvećeg preostalog dijela Pomorskog posjeda, najbolje je vidljiva iz već spomenutog Foscarinijevog govora u Senatu 1747., u kojem on između ostalog navodi slavnu povijesnu memoriju na *prvorođenu provinciju* Republike, koja je jedina proširila granice u 17. i 18. stoljeću, za što posebnu zaslugu imaju njezini hrabri stanovnici, koji su cijelo vrijeme stajali na braniku Republike.²⁶

Rast pomorsko-trgovačkih aktivnosti u 18. stoljeću

Osamnaestostoljetna gospodarska kretanja na dalmatinskom prostoru različito su se ocjenjivala u relevantnim historiografskim istraživanjima, od uočavanja negativnih trendova od strane Marina Berenga, do istraživanja Šime Peričića koja su, crpeći iscrpnu arhivsku građu, ukazala na lagani gospodarski uspon prema kraju stoljeća, što se posebno odnosi na pomorsko-trgovačka kretanja. Imajući u vidu značajne razlike u društveno-gospodarskom razvoju starog i novog posjeda, kao i značajne amplitude gospodarskih aktivnosti, nemoguće je jednoznačno promatrati navedeni period.

Dalmatinske luke su se početkom 18. stoljeća suočile s novom situacijom, znatno povoljnijom u odnosu na ranija razdoblja. One su prije svega ponovno pravno integrirale prirodno im pripadajući prostor u zaleđu, prestavši tako vršiti dvostruku ulogu grada i pogranične utvrde, što je, uz činjenicu kontinuiranog mira, stvorilo temeljne pretpostavke za progresivan rast pomorsko-trgovačkih aktivnosti. Pridodamo li tome opća kretanja na jadranskom prostoru, obilježenom porastom trgovačkih aktivnosti svih većih luka, što je bila činjenica koja je donekle potaknula i sve značajniju aktivnost domicilnih dalmatinskih brodara i trgovaca, kao i blagu, ali zamjetnu liberalizaciju carinskih odredbi prema dalmatinskim trgovcima od strane centralnih vlasti, jasno je da su se navedene okolnosti morale pozitivno odraziti na razvoj pomorsko-trgovačkih aktivnosti dalmatinskih luka, što naravno ne znači da je taj pomak predstavljao krupni iskorak, već je više bilo riječ o pokretanju trendova,

---

25 Isto, str. 430.

26 Isto, str. 438.

koji će do izražaja doći polovicom 19. stoljeća. Unatoč činjenici što se, u prvom redu, radilo o tranzitnoj trgovini, ona je dalmatinskim trgovcima donosila značajan profit. To se prije svega odnosi na činjenicu da je njen opseg bio sve veći, na što se nadovezao razvoj brodarstva koje je omogućilo da ubiranje profita od transporta ostaje u dalmatinskim gradovima. Najveća trgovačka središta bili su Zadar, Split, Šibenik, Skradin i Makarska, čije bi aktivnosti bile znatno manje izražene bez značajne uloge trgovačkih centara koji su se sve više razvijali na novostečenim posjedima, što se ponajprije odnosi na Obrovac, Knin, Imotski i Sinj, ali također i na Drniš, koji se uzdigao kao jako središte trgovine mesom, te Benkovac koji je odlično iskoristio povoljan geografski položaj između Ravnih kotara i Bukovice, što mu je omogućilo da postane jedno od vodećih mjesta za prihvat bosanskih karavana na putu prema obalnim gradovima.²⁷

S obzirom na tranzitni karakter trgovine, kao i s obzirom na činjenicu da je loša i neadekvatna prometna infrastruktura onemogućavala intenzivniju trgovačku komunikaciju, nasuprot odličnim lukama koje su omogućavale maksimalni trgovinski kapacitet, ulaganje u izgradnju adekvatnih kopnenih prometnica postalo je značajan preduvjet rastu trgovačkih aktivnosti. Stoga se mletačka vlada 1773. odlučila na pokretanje izgradnje suvremenih prometnica na najfrekventnijim pravcima, u prvom redu na izgradnju ceste između Šibenika i Skradina, potom 1783. na izgradnju ceste između Šibenika i Knina, 1788. na izgradnju ceste između Zadra i Benkovca te je u konačnici odlučila sagraditi cestu između Zadra i Knina, koju je projektirao Šibenčanin Frane Zavoreo.²⁸ Iako se u ove projekte krenulo tek krajem 18. stoljeća, oni su se poklopili s porastom pomorsko-trgovačkih i brodarskih aktivnosti te ujedno stvorili temelje za daljnji gospodarski razvoj nakon pada Venecije. Pri tome je potrebno naglasiti da je, uz inicijativu same vlade, značajnu ulogu u navedenim projektima imala i domicilna inteligencija, što je vidljivo iz činjenice da je većinu cesta pored Zavorea projektirao također domaći čovjek Antun Nakić.

Porast dalmatinskog brodarstva vidljiv je u statističkim pokazateljima iz posljednjih desetljeća 18. stoljeća, kada je 1771. zabilježeno 378 velikih brodova i 2148 manjih na području cijele pokrajine, da bi već 1805. samo većih brodova bilo 236 patentiranih i 490 nepatentiranih.²⁹ Kao vodeće brodarsko središte isticala se Korčula, pored koje su još egzistirala i brodogradilišta u Trogiru, Malom Lošinju, Milni, Šibeniku, Cresu, Ugljanu, Kotoru i Herceg-Novom. Razmjeri značajnog uspona dalmatinskog brodarstva možda su najbolje vidljivi u činjenici da su domaći brodari, i pored činjenice postojanja brojnih dalmatinskih škverova, samo u razdoblju

27 Čoralić, Lovorka. »Dalmacija i Boka kotorska u 18. stoljeću«. U: *Povijest Hrvata*, 2, Zagreb, 2005, str. 294.

28 Peričić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb, 1980, str. 131.

29 Vrandečić, Josip – Miroslav Bertoša. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*. Zagreb, 2007, str. 70.

od 1764. do 1778. naručili 64 manja ili veća trgovačka broda iz brodogradilišta u Veneciji.³⁰

Uzimajući u obzir činjenicu sve značajnije uloge pomorsko-trgovačkih kretanja u gospodarskom životu Dalmacije, kao i njezinu važnost za gospodarstvo glavnoga grada, proglas upućen od strane Petorice mudrih za trgovinu 6. svibnja 1739., u svrhu promicanja venecijanske trgovine i njezinih ekonomskih probitaka, a radi iskorjenjivanja zloporaba i krivotvorenja, o pristajanju brodova te izvozu robe u pokrajinu Dalmaciju te iz i susjednih otoka, nije nimalo začuđujući.³¹ Unatoč činjenici da je proglas koji se sastojao od 18 točaka bio namijenjen sprečavanju profitabilnog krijumčarenja u ostale jadranske luke i održavanju monopola venecijanske luke na Jadranu, već je u njemu u par točaka otvoren prostor samostalnoj inicijativi dalmatinskih trgovaca, što se ponajprije odnosi na činjenicu da je dopušten izvoz prirodnih proizvoda na vlastitim brodovima u mjesta na Kvarneru i u Anconu, osim naravno ulja, koje je i dalje moralo biti dopremano u Veneciju. Slijedom te odluke trgovački odnosi s Anconom doživjeli su značajan uzlet, vidljiv u gotovo svakodnevnoj komunikaciji dalmatinskih luka s tom vodećom lukom Papinske Države, posebno nakon 1732., kada je proglašena slobodnom lukom, što je u svojim istraživanjima, objavljenim u dva opsežna izdanja o registima luke Ancone, objavio Nikola Čolak, popisavši sve zabilježene kontakte Ancone s dalmatinskim lukama u 18. stoljeću.³²

Prostor koji je Republika putem ovog proglasa otvorila dalmatinskim trgovcima i brodarima dopunjen je proglasom Petorice mudrih za trgovinu iz 1761., u kojem je dana sloboda turskim i dalmatinskim trgovcima da svoju robu, nakon što je raskužena u splitskom lazaretu, mogu izvoziti i u druge luke, a ne samo u Veneciju.³³

Ova odredba je značajno pomogla razvoju dalmatinske trgovine, koja je još i dodatno osnažena odlukom iz 1780., kojom je dopuštena prodaja sirovog i obrađenog željeza izvan Pokrajine, u Veneciju i Papinsku Državu, koje su ujedno bile i jedini kupci navedenih proizvoda i to bez ikakvih pristojbi. U konačnici Republika je, poslije uspješnog obračuna sa sjevernoafričkim gusarima, definitivno odlučila svojim posjedima dati uvjetovanu slobodu plovidbe i trgovine 1783., čime je omogućen primjetan ekonomski uspon dalmatinske pomorske trgovine u razdoblju do pada Republike.³⁴

Struktura dalmatinske trgovine je u promatranom periodu slijedila zakonitosti tradicionalnih trgovačkih kontakata na relaciji zaleđe – obala – prekojadranske luke, pri čemu je unatoč nekim specifičnostima vezanim uz pojedinu luku, kao npr.

---

30 Peričić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb, 1980, str. 123.

31 Bajić-Žarko, Nataša. *Split kao tranzitno i trgovačko središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*. Split, 2004, str. 16.

32 Čolak, Nikola. *Hrvatski pomorski registri-Regesti marittimi croati*. sv. 1 i 2. Padova, 1985. Venecija, 1993.

33 Bajić-Žarko, Nataša. *Split kao tranzitno i trgovačko središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*. Split, 2004, str. 30.

34 Peričić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb, 1980, str. 143.

činjenici značajnijeg izvoza ulja iz šibenske luke u odnosu na ostale, struktura uvezenih i izvezenih proizvoda bila u pravilu ista u svim lukama. Tako su se iz Dalmacije u Veneciju kao glavna roba, pored domicilnih dalmatinskih proizvoda, vina, ulja, maslina i soljene ribe, izvezile uglavnom sirovine (vuna, vosak, koža, svila i sukno), dok su se u obrnutom smjeru u najvećoj mjeri otpremali protoindustrijski proizvodi (državno sukno, sukno londrine, manufakturna roba, staklarija, obrađeni vosak), što između ostalog ukazuje na polukolonijalni status Dalmacije u odnosu na glavni grad.

Na lokalnoj razini, u trgovačkoj razmjeni s bosanskim zaleđem Dalmacija je ponajviše uvozila bosanska goveda, ovce, svinje i koze, od žitarica pšenicu, ječam, raž, proso i kukuruz, a od ostalih proizvoda katran, željezo i drvo, pri čemu su u suprotnom smjeru također odlazili navedeni dalmatinski proizvodi kao i u Veneciju.³⁵

Veći dio navedenih proizvoda pristiglih u dalmatinske luke, kroz njih je prolazio samo tranzitno, dok je manji dio ostajao u njima za zadovoljavanje svakodnevnih životnih potreba.

Iako su bosanski trgovci u dalmatinskim lukama kupovali domicilne agrarne proizvode, ipak je za interes dolaska bosanskih karavana u obalne gradove ključnu ulogu igrala nabava soli, što je, imajući u vidu nedostatnu produkciju dalmatinskih solana i potrebu za dobavljanjem istarske soli od strane dalmatinskih luka, u kombinaciji s činjenicom da je prehrana glavnoga grada umnogome ovisila o hrani, ponajprije mesu, dopremljenoj bosanskim karavanama, pridonijelo integraciji cjelokupnog jadranskog prostora s jedne strane, ali i zainteresiranošću Republike za osiguranjem kontinuiteta takvih kontakata s druge strane. U tu svrhu je 1766., imajući u vidu stratešku važnost soli u navedenim trgovačkim kretanjima i redovitost opskrbe dalmatinskih luka navedenim artiklom, mletačka vlada prepustila monopol na trgovinu solju novoosnovanom poslovnom udruženju *Gabelle unite de Sali della Dalmazia*.³⁶

Pored strateške važnosti soli, potreba Venecije za soljenom i svježom ribom koja ju je prisilila na centralizaciju trgovine tim proizvodom, koji je morao biti dopremam isključivo u Veneciju, pruzročila je pojavu učestalog unosnog krijumčarenja u luke Papinske Države, u prvom redu Anconu, što je bila pojava koja je vladu ozbiljno zabrinula i potaknula je na potrebu pronalaska rješenja navedenog problema.

Prvi korak ka rješenu problema poduzet je u kolovozu 1764., kada je magistrat *Provveditori alla Giustizia vecchia*, potaknut sveopćim nedostatkom ribe na mletačkom tržištu te nekvalitetom zamjenske ribe, koja je pristizala iz Nizozemske, pokušao obnoviti dalmatinsko ribarstvo i spriječiti razgranato krijumčarenje. U sklopu te inicijative magistrat se obratio mletačkim konzulima u Trstu, Anconi, Riminiju i Ravenni te generalnom providuru Dalmacije, sa zahtjevom da pošalju

35 Isto, str. 244,

36 Peričić, Šime. »Prilog poznavanju brodarstva i pomorske trgovine šibenske regije u 18. stoljeću«. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 7 (1978): str. 198.

vlastitu analizu stanja ribarstva na istočnoj obali Jadrana i predlože mjere za njegovo unapređenje. U ime generalnog providura iz Dalmacije to je izvješće poslao direktor-blagajnik za slanu ribu, Francesco Marinoni. U izvješću prevladavaju pesimistični tonovi, budući da je po njegovome mišljenju, unatoč prisutnosti značajnog broja vojnika i aktualnih represivnih mjera, krijumčarenje toliko razgranato da se samo na sajam u Senigalliju izvozi oko 6-7 tisuća barila srdela i skuša, pored onoga što se izveze u druge jadranske luke, a čemu uzrok nalazi u skupoj cijeni od 5 libara na 1000 srdela, koliko se plaćalo na carini u Veneciji.³⁷

Nakon takvog izvješća vlada je financirala istraživačko putovanje već spomenutog Alberta Fortisa te formirala izvanrednu delegaciju za ispitivanje krijumčarskih aktivnosti u ožujku 1773. koja je trebala u duhu fiziokratskih ideja predložiti mjere za unapređenje ribolova. Istovremeno s tim reformskim inicijativama iz državnog središta, pokrenuta je i inicijativa dalmatinskih intelektualaca, koji su 1767. osnovali *Poljoprivrednu akademiju* u Splitu, kojoj je jedan od prvih poteza bio rad na unapređenju ribarstva, u prvom redu putem rasprava predsjednika Ivana Mollera, a nakon toga i pokusnim ispitivanjima stanja ribarstva u Dalmaciji, potpomognutim od strane Senata, koji je u kolovozu 1782. dekretom naložio trojici akademijinih članova provođenje navedene analize.³⁸ Vrhunac njihovog istraživanja bilo je eksperimentalno ribarenje poduzeto već u studenom iste godine na raznim pomorskim točkama, kao i detaljno izvješće o tijeku pokusa.

Ipak, sve navedene reformske inicijative nisu uspjele potaknuti pokretanje dubinskih reformi na polju ribarstva, što nije nimalo začuđujuće znamo li da je to bio slučaj i sa sustavom funkcioniranja Republike u cjelini, pri čemu se samo djelomičan uspjeh u reformama dalmatinskog ribarstva savršeno uklopio u trendove. Sličan proces dogodio se i na pitanju reformiranja društveno-gospodarskih odnosa u kopnenom dijelu Dalmacije, o čemu će biti više riječi u nastavku teksta.

U konačnici su činjenice dugotrajnog mira, pomicanja granice duboko u zaleđe, sve veće poduzetnosti dalmatinskih trgovaca, kao i sve značajniji porast pomorsko-trgovačkih aktivnosti na cjelokupnom jadranskom prostoru, omogućile stanoviti uzlet dalmatinskog gospodarstva, vidljiv osim u porastu brodarskih i pomorsko-trgovačkih aktivnosti i u pojavama prvih protoindustrijskih pogona, ali i u činjenici egzistencije trgovačkih veleposlanika gotovo svih značajnih zemalja u dalmatinskim gradovima.

Takav razvoj događaja kontinuiranog laganog rasta gospodarskih aktivnosti, posebice na starom posjedu, s obzirom na neprovođenje dubinskih reformi, nije mogao rezultirati značajnijim iskorakom.

Kao jedan od mogućih odgovora na činjenicu neprovođenja snažnijih reformi na dalmatinskom prostoru, nudi se podatak da je Republika provođenjem

---

37 Strgačić, Ante-Marija. »Ribanje i ribarski obrt u Dalmaciji druge polovice 18. stoljeća gledan očima jednog zapadnog naturaliste«. *Radovi JAZU u Zadru*, 2 (1955): str. 143-173.

38 Šimunković, Ljerka. *Ribolov i prerada ribe u 18. stoljeću*. Split, 2008, str. 11.

merkantilističke politike uspjela ujednačiti financijsku bilancu pokrajine, pri čemu je sredinom stoljeća svake godine slala u Dalmaciju oko 12.000 cekina od 36 lira, koje je u Dalmaciji plasirala za 54 lire, što je rezultiralo činjenicom da je u razdoblju od 1736. do 1741. Venecija u Dalmaciju poslala 560.000 dukata, ali je istovremeno od nameta, monopola i tečajne razlike ubrala dvostruko više, tj. 1,123.000 dukata.³⁹

Uprava na novoj i najnovijoj stečevini

Pitanje uređenja kopnenog posjeda u Dalmaciji, koji je Mletačka Republika dobila teritorijalnim proširenjima krajem 17. i početkom 18. stoljeća, predstavljalo je ozbiljan izazov za Republiku. Postavilo se pitanje na koji način integrirati novonaseljeno stanovništvo i kakvu vrstu uprave uvesti na tom teritoriju, što su bila pitanja koja su imala posebnu težinu, gledamo li ih kroz prizmu činjenice da je upravo na tom teritoriju i uvođenju efektivne uprave nad njim Venecija trebala pokazati sposobnost funkcioniranja u budućnosti uopće, a posebice kao imperijalna sila, ne zanemarujući pritom ni činjenicu susretanja s dotada nepoznatim problemima u pokrajini Dalmaciji, poput u prvom redu problema sezonskih ispaša, životno bitnih za morlačko stanovništvo.

Pored navedenih poteškoća, kopneni dio Dalmacije ipak je dosta gospodarski zaostajao u odnosu na obalni dio, što je situaciju uvođenja uprave činilo još težom. Talijanski povjesničar Marino Berengo u svojim je istraživanjima došao do zaključka da je Dalmacija 18. stoljeća bijedno siromašna, napadana učestalim bolestima i kugom te da su socijalne tenzije na njenom teritoriju korespondirale s neadekvatnom koncentracijom poljoprivrednog zemljišta, koje je ionako bilo siromašno i neprofitabilno za kultiviranje. Tako tešku situaciju nije mogla bitno unaprijediti jadranska pomorska trgovina, o čijem se polaganom razvoju razmatralo u prethodnom poglavlju.⁴⁰

Specifičnost društvenog uređenja na kopnenom dalmatinskom posjedu ležala je u tome da je tom teritoriju bila prvotno namijenjena vojna uloga, koja je bila suštinski nepotrebna imajući u vidu činjenicu da je Venecija slabljenjem uloge u posredničkoj trgovini, gubitkom većeg dijela Pomorskog posjeda, kao i monopola nad jadranskom plovidbom, izgubila političko i vojno značenje u međunarodnim odnosima te od 1718. više nije ratovala. Takav razvoj događaja rezultirao je činjenicom da je sustav dalmatinskih vojnih granica u konačnici služio samo kod pojave ograničenih pograničnih incidenata te prilikom formiranja sanitarnog kordona. Takva vojna neaktivnost utjecala je na to da Venecija nije do kraja uvela vojni ustroj na tom području po uzoru na onaj koji je provela Habsburška Monarhija, tj. nije provela teritorijalizaciju vojnog sustava ni militarizirala društvo, ali s druge

39 Vrandečić, Josip – Miroslav Bertoša. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*. Zagreb, 2007, str. 69.

40 Berengo, Marino. »Problemi economico-sociali della Dalmazia veneta alla fine del '700«. *Rivista storica italiana*, 66 (1954): str. 469-510.

pak strane također nije ni pokušala provesti tranziciju toga društva u komunalno društvo mediteranskog tipa, kakvo je egzistiralo na starom posjedu i na Terrafermi. U konačnici je takva dvojnost društvenog uređenja na dalmatinskom prostoru onemogućila intenzivniju integraciju obale i zaleđa te posredno utjecala na sposobnost prodora protomodernizacijskih utjecaja s obale na zaleđe.⁴¹

Prilikom uvođenja vlasti na novostečenim posjedima, Venecija se poslužila modelom koji je počela izgrađivati sredinom 17. stoljeća, tj. nakon Kandijskog rata (1645.-1669.), kada je na novostečenom teritoriju u zaleđu Splita dotadašnje državne zemlje izbjeglih muslimana proglasila vlasništvom mletačke države, na koju su zatim naseljavani prebjezi s osmanskog teritorija. Oni bi zemlju dobili na korištenje, uz obvezu vršenja vojne službe, pri čemu bi se navedena zemlja nasljeđivala po muškoj liniji, ali uz uvjet da se nije smjela prodavati niti založiti.⁴² Takva praksa prenesena je i na novostečene posjede, s glavnim ciljem da zemlja ostane u državnom vlasništvu, dok je u pogledu upravne strukture vlada utemeljila vojne granice (*territorio*), na čelu s kolunelom, koje su se dijelile na serdarije te dalje na manje samoupravne jedinice.

Prvi potez mletačke uprave na novostečenim posjedima u dalmatinskom zaleđu bila je izrada katastra 1709., koji je trebao poslužiti kao temelj upravljanja poljoprivrednim zemljištem i njegove podjele novonaseljenom stanovništvu, što su bili izazovi na koje navedeni katastar nije uspio u potpunosti odgovoriti. Razlog neuspjeha u raspodjeli zemljišta, a samim time i nefunkcionalnosti gospodarskih aktivnosti na kopnenom posjedu, ležao je ponajprije u činjenici da je od proklamirane nakane o dodjeli dva padovanska kampa obradive zemlje, tj. nešto manje od jednog hektara, po muškome članu svakoj novodoseljenoj obitelji, proizvedena situacija u kojoj je takvu odredbu bilo gotovo nemoguće provesti.

Stvari su se razvijale u tom smjeru ponajprije stoga što je Venecija, izuzevši senatsko imenovanje kolunela, koji je u pravilu bio iz Venecije ili iz obalnih gradova, u osnovi zadržala dotadašnju samoupravnu strukturu vlašskog stanovništva, koja je omogućila istaknutim pojedincima i obiteljima bogaćenje na račun društvenog statusa. To je ponajprije bilo vidljivo u činjenici da su seoski glavari dobivali znatne površine obradive zemlje, mlinove i kuće u obalnim gradovima, što je bio začetak izdvajanja društvene elite, koja se potom u pravilu naseljavala u male urbane jezgre, poput Drniša, Knina, Benkovca, Obrovca i kasnije Imotskog.⁴³

Kad se ovakvom razvoju stvari pridoda i činjenica da je znatan postotak najbolje zemlje podijeljen zaslužnim stanovnicima iz gradova te crkvi, postaje jasnija činjenica da nije moglo ostati dovoljno zemlje za sve naseljene obitelji, kao i da je ona preostala zemlja bila slabije kvalitete. Sve navedene činjenice rezultirale su dvojakim problemima. S jedne strane došlo je do pojave nezainteresiranosti seoskog stanovništva za unapređenje poljoprivredne proizvodnje, što je s druge strane dodatno potencirano

---

41 Stančić, Nikša. »Uvod«. U: Soldo, Josip-Ante. *Grimanijev zakon*. Zagreb, 2005, str. 20.

42 Soldo, Josip-Ante. *Grimanijev zakon*. Zagreb, 2005, str. 19.

43 Stančić, Nikša. Isto, str. 21-23.

pojavom apsentizma, tj. nezainteresiranošću vlasnika zemljišta za poboljšanjem proizvodnje, budući da im je postojeća donosila minimum zadovoljavajućih prihoda.

Taj raskorak između očekivanja u pogledu poljoprivredne produkcije na teritoriju nove stečevine i realnosti koja je ukazivala na teške probleme, pokušavao se premostiti inicijativama iznutra, i to u prvom redu djelatnostima dalmatinskih poljoprivrednih akademija i njihovih istaknutih članova, pri čemu je najopsežnije aktivnosti provodila ona splitska, osnovana 1767., ali i reformskim angažmanima mletačkih fiziokrata, kao i same vlade.

Od članova splitske akademije zapažene radove o stanju poljoprivrede u Dalmaciji napisali su Ivan-Luka Garanjin, Ante-Radoš Michieli Vitturi i Grgur Stratico, koji su u određenoj mjeri imali potporu same vlade te usko surađivali s mletačkim prosvjetiteljima.

Sama vlada je, suočena s brojnim problemima ekonomske zaostalosti te potaknuta anonimnim i javnim izvješćima, poput onog anonimnog Mlečanina, potpisanog pseudonimom Pankracije Nobili iz 1741., u kojem je stanje u Pokrajini prikazano alarmantnim, 1744. reagirala na način da je Senat naredio generalnom providuru izradu novog katastra, s obzirom da je postojeći bio izrazito nesređen i nefunkcionalan.⁴⁴

Nakon toga je, zahvaljujući odlučnom angažmanu spomenutog Marca Foscarinija, tadašnjeg prokuratora Republike, a nedugo potom i dužda, Senat sa 759 glasova „za“, 22 „protiv“ i 30 suzdržanih, 17. siječnja 1748. naložio slanje trojice sindika inkvizitora, Pietra Barbariga, Gianbattiste Loredana i Sebastiana Molina, koji su nakon opsežnog prikupljanja informacija, početkom studenog iste godine krenuli u Pokrajinu s ciljem provođenja nužnih reformi te u konačnici s ciljem bolje prehrambene opskrbe mletačkog tržišta.

Kada se na tu inicijativu nadovezao Grimanijev zakon, tj. dvije terminacije izdane u srpnju 1755. za zadarsku vojnu granicu te u travnju 1756. za onu kninsku, koje su nazvane Agrarni zakon te bile korištene i na ostalim dijelovima kopnene Dalmacije, interes Republike za unapređenje dalmatinskog gospodarstva više nije bio sporan. Ono što, pak, jeste bio problem je činjenica da te inicijative nisu praćene odlučnim angažmanom cjelokupnog upravnog aparata, kao i to da nisu težile dubinskim reformama, već unapređenju postojećih odredbi. Grimanijev zakon zapravo je kodificirao dotadašnju praksu uprave nad poljoprivrednim zemljištem, ali ni on nije proveden do kraja.⁴⁵

Interes za provođenjem reformi u dalmatinskom agraru nije zaustavljen donošenjem navedenog zakonskog akta, već se nastavio produciranjem raznih reformskih inicijativa, od kojih su najzapaženije bile ona mletačkog agronoma Arduina, koji je 1768. poslan u Dalmaciju u svrhu obilaska pokrajine i ispitivanja njenih prirodnih mogućnosti te niz aktivnosti koje je poduzeo Andrea Memmo. On je od 1789.,

44 Soldo, Josip-Ante. *Grimanijev zakon*. Zagreb, 2005, str. 58.

45 Božić-Bužančić, Danica. *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*. Split, 1996, str. 21.

zahvaljujući vlastitom ugledu, uspio pokrenuti dalmatinske vlasti, na način da su 1790. inkvizitori Francesco Foscari i Antonio Capello potpisali i poslali dopis za reformu Dalmacije, koji je on sastavio, što je nastavljeno s još dva dopisa, koji su u osnovi predlagali okupljanje stanovništva u male varoši, proširenje cesta, pravedniju raspodjelu zemljišta i davanja, manje izvozne poreze te reformu crkve, što su bile smjernice koje je dalmatinska uprava i provodila.⁴⁶

Navedeni reformski pokušaji, koji su u određenoj mjeri rezultirali pozitivnim pomacima, ipak nisu mogli do kraja promijeniti karakter dalmatinskog zaleđa kao gospodarski zaostalog područja. Taj neuspjeh bio je generiran s jedne strane lošim potezima mletačkih vlasti, zahvaljujući kojima je životni standard stanovništva bio osjetno smanjen, dok je pak s druge strane ozbiljna smetnja normalnom gospodarskom razvoju bila i činjenica nepopustljivog stava turskih vlasti u pogledu korištenja sezonske ispaše na bosanskoj strani granice.

Problem koji je generirala sama mletačka uprava odnosio se na uvođenje sustava plaćanja desetine, koji je u raznim oblicima postojao još od 1690. odlukom generalnog providura Molina, da bi ga konačno definirao generalni providur Mocenigo 1716., koji je definirao plaćanje desetine u naturi. Takva odluka je razumljivo naišla na snažan i neuspješan otpor seoskog stanovništva, što je u konačnici bio još jedan demotivirajući faktor za unapređenje agrarne proizvodnje. Uzmemo li, pored toga, u obzir obvezu javne tlake (*fazioni publiche*), koju je tijekom francuske uprave u procesu izgradnje cestovnih komunikacija u znatnoj mjeri iskoristio maršal Marmont, kao i činjenicu da je uvođenjem travarine značajno financijski pogođeno stočarstvo, koje je predstavljalo osnovnu egzistenciju za brojne morlačke obitelji, suočavamo se s prilično lošom gospodarskom situacijom.

Travarina, koja je uvedena krajem 17. stoljeća, nakon čega je uskoro ukinuta, da bi 1721. bila definitivno obnovljena, predstavljala je novčani porez na stoku te izazivala sveopće nezadovoljstvo. Imajući u vidu veliko neraspoloženje prema tom porezu, vlada je u kolovozu 1748. ukinula i desetinu i travarinu, predloživši da porezni obveznici dobiju državnu zemlju putem ugovora, što je bio potez koji se u konačnici pokazao prilično neuspješnim, rezultiravši činjenicom da su Morlaci zbog zaduživanja izgubili vlastitu zemlju, postavši koloni novih vlasnika, a ne podanici Venecije.⁴⁷

Ta odluka bila je odraz nerazumijevanja gospodarskih odnosa, zbog čega je, unatoč dobrim namjerama, rezultirala još lošijom ekonomskom situacijom. Nesnalaženje centralnih vlasti pri provedbi društveno-gospodarskih reformi na dalmatinskom prostoru potvrđuje i odredba iz 1760., kada je magistrat za šume, motiviran zaključkom o štetnosti koza za šumsku vegetaciju, zabranio držanje koza u Dalmaciji, određivši tromjesečni rok za provedbu zakona. Kako je veliki broj domaćinstava

---

46 Isto, str. 24-26.

47 Stanojević, Gligor. *Dalmatinske krajine u 18. vijeku*. Beograd – Zagreb, 1987, str. 74.

živio od koza, koje su ujedno osiguravale značajne prihode pokrajinskoj blagajni, ta odluka je na zahtjev generalnog providura povučena.⁴⁸

Dvije navedene odluke možda na najbolji način simboliziraju reformska nastojanja Mletačke Republike u Dalmaciji 18. stoljeća. Dobra volja za unapređenjem gospodarstva i stvaranjem efikasne uprave nije bila sporna, no okolnosti u kojima su se takve zamisli provodile, kao i rezultati takvih zahvata, nisu išli na ruku mletačkoj vlasti.

Tako su i pored svih nastojanja zabilježene brojne godine gladi u Dalmaciji tijekom 18. stoljeća, ponajprije 1722., 1725., 1727., 1733., 1740, 1746. te gotovo sve godine između 1772. i 1783., da bi nakon toga uslijedio iskorak koji se održao sve do razdoblja Napoleonskih ratova.⁴⁹

Takva gospodarska situacija, povezana s uvođenjem novog društvenog poretka i doseljnjem morlačkog stanovništva, koje je i u novonastalim okolnostima nastavilo živjeti svojevrsni život granice, generirala je porast stope kriminala, orijentiranog ponajprije prema hajdučiji i prepadima na cestovnim komunikacijama, što je naglalo mletačke vlasti na formiranje četa za gonjenje hajduka, u kojima je po potrebi moralo sudjelovati sve muško stanovništvo u dobi od 18 do 50 godina, što ipak nije dovelo do značajnijih uspjeha u borbi s hajdučkim skupinama.

Kao jedan od tipičnih primjera nemoći mletačke vlasti u obračunu sa skupinama hajduka u drugoj polovici stoljeća, ističe se primjer hajduka Ivana Bušića zvanog Crveni iz Imotskoga i njegove skupine, čiji su prepadi bili toliko učestali da je generalni providur Alvise Foscari učestalo u svojim izvješćima koje je slao u Veneciju tijekom 1777, apostrofirao trud na suzbijanju navedene skupine i mjere koje je proveo u vezi s tim. Tako u izvješću od 1. veljače 1777, piše kolunelima Episcopopolu i D'Andrii da poduzmu sve moguće mjere za Bušićevo hvatanje, s obzirom da su njegove kriminalne aktivnosti zabilježene, osim u Imotskom, također i na području Sinja, Vrgorca, Zadvarja i Neretve, pri čemu još uvijek uspješno izmiče progoniteljima, zahvaljujući odličnom poznavanju terena, koje mu omogućuje nesmetan prijelaz bosansko-dalmatinske granice.⁵⁰

Svi navedeni problemi funkcioniranja mletačke uprave na prostoru dalmatinskog zaleđa u 18. stoljeću dodatno su potencirani i s međusobno povezanim problemima odnosa s bosanskim pašom, u pogledu sezonskih ispaša i kontinuirane potrebe za prelaskom granice s jedne strane te problema efikasnosti pograničnih milicija, tj. sposobnosti njihovih zapovjednika s druge strane.

Naime, prostor dalmatinskog zaleđa koji je do povlačenja nove granične crte funkcionirao kao jedinstveni stočarski prostor te na taj način omogućavao kontinuirana kretanja stoke u potrazi za pogodnim pašnjacima, u novim je uvjetima presječen bosansko-dalmatinskom granicom. Problem koji se nakon toga pojavio

48 Isto, str. 70.

49 Isto, str. 99

50 Foscari, Alvise. *Dispacci da Zara 1777-1780*. Venecija, 1998, str. 21-22.

u funkcioniranju stočarstva, koje je činilo osnovnu egzistenciju brojnim obiteljima, dodatno je potenciran nepopustljivošću bosanskih paša u pronalaženju kompromisa. Tako se ušlo u začarani krug kontinuirano napetih odnosa na granici, što je bio proces koji je začeo generalni providur Mocenigo početkom 1701., proglasom zabranivši Morlacima obrađivanje zemlje i pasenje stoke na turskom teritoriju, da bi takav primjer slijedio i bosanski paša, u zapovijedi od 21. ožujka 1701., kojom je zabranio prelazak bosanske granice bez putne dozvole.⁵¹

No, unatoč činjenici da su obje državne uprave donijele gotovo identične odluke, realnost je ukazivala na znatno nepovoljniju situaciju Morlaka nastanjenih na dalmatinskoj strani granice, što je uvjetovalo promjenu stava mletačkih vlasti i njihov nalog generalnom providuru da pokuša postići sporazum s bosanskim i hercegovačkim pašama, pri čemu su dopuštali jedino sporazum privatnog tipa, bez državnih obveza. Kako su bosanske vlasti sporazum tog tipa uporno odbijale, postojeći problem nije riješen sve do kraja stoljeća, odnosno do pada Mletačke Republike, iako je situacija donekle olakšana sporazumom s habsburškim vlastima u Novigradu, po kome su Morlaci mogli sezonski odlaziti na ličke pašnjake, kao i pripajanjem Imotskog 1718. godine.

Kao ilustrativan primjer nastojanja mletačkih vlasti na rješavanju tog pitanja, može se navesti opširno izvješće koje je generalni providur Alvise Foscari 13. veljače 1777. poslao u Veneciju, u kome navodi da je uputio dragomana kninske vojne granice Antonia Callegarija te kolunela Načića na pregovore s bosanskim pašom u Grahovo i Travnik, sa svrhom dogovora o pitanjima prelaska granice prilikom sezonskih ispaša i svim potrebnim ovlastima. Izvješće se poziva na djelovanje njegovog prethodnika Giacoma Gradeniga, što je vidljivo i iz priloženih pisama koje je Gradenigo pisao bosanskom paši i dragomanu Knina, s istom namjerom.⁵²

Prethodno iznesene poteškoće u funkcioniranju mletačke uprave natjerale su i jednog od posljednjih generalnih providura, Angela Diedo, koji je tu funkciju obnašao u razdoblju 1789.-1792., da prilikom stupanja na dužnost u izvješću koje je poslao 15. veljače 1789. zaključi da situacija u Dalmaciji predstavlja kaos, koji svojom širinom zastrašuje.⁵³

Imajući u vidu sve iznesene podatke, na kraju razmatranja može se dobiti slika primjetnog truda mletačke uprave za uvođenjem održivog sustava na novostečenim posjedima, kao i za provođenjem agrarnih reformi i poboljšanjem cestovne infrastrukture, što je, u kombinaciji s rastućom pomorsko-trgovačkom ekspanzijom i vezama zaleđa i obale urodilo nekim gospodarskim pomacima, iako je promatrani prostor i dalje čekao značajniji gospodarski iskorak.

---

51 Stanojević, Gligor. *Dalmatinske krajine u 18. vijeku*. Beograd – Zagreb, 1987, str. 10.

52 Foscari, Alvise. *Dispacci da Zara 1777-1780*. Venecija, 1998, str. 28-31.

53 Paladini, Filippo-Maria. »Un caos che spaventa«-Poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta. Venecija, 2002, str. 418.

Zaključak

Imajući u vidu dugotrajnost promatranog razdoblja, kao i kompleksnost te širinu u članku otvorenih pitanja, jasno je da ovaj rad ne može ponuditi konačne odgovore u pogledu redefiniranja mletačke uprave nad Dalmacijom tijekom 18. stoljeća, već može isključivo poslužiti kao skica općih odnosa i putokaz za daljnja historiografska istraživanja.

Analizirajući novonastale geopolitičke odnose na jadranskom prostoru 18. stoljeća, posebice s obzirom na kontinuiranu mletačku vanjskopolitičku neutralnost i njezino realno državno slabljenje, kao i s obzirom na sve izraženiju prisutnost Habsburške Monarhije te na sve veći značaj pomorsko-trgovačkih kretanja, nameće se zaključak o otvaranju prostora za sve primjetnije inicijative dalmatinskih trgovaca za samostalan nastup u jadranskim trgovačkim kretanjima. Takav razvoj događaja, koji je nakon neuspjelih intervencija dobio i zakonski okvir od strane mletačke vlade, u vidu povoljnijih pomorsko-trgovačkih zakona, izgradnje cestovne infrastrukture i interesom vlade za unapređenje ekonomske situacije u Dalmaciji, doveo je do uzleta brodarstva s jedne strane te do sve aktivnije uloge pomorske trgovine u intenziviranju gospodarskih aktivnosti cijele pokrajine s druge strane.

Primjetan aktivniji odnos mletačke vlade prema Dalmaciji bio je motiviran ideološkim razlozima, prije svega u pogledu podržavanja imperijalne memorije Republike, putem egzistencije Dalmacije kao najvećeg preostalog dijela Pomorskog posjeda, ali i gospodarskim, s obzirom na značaj tranzitne trgovine Dalmacije u bilanci Republike, kao i u pogledu prehrambenih potreba glavnoga grada. S druge pak strane, sveopći novonastali interes za istočnu Europu među intelektualnim prosvjetiteljskim krugovima zapada, a i same Venecije, što je bilo posebno usmjereno na prostor dalmatinskog zaleđa te, povezano s tim razvoj fiziokratskog pokreta, usmjerili su Veneciju na osmišljenu politiku prema navedenom prostoru. Priznavajući spomenuti značaj, kako obalne, tako i kopnene Dalmacije za Mletačku Republiku 18. stoljeća, ne začuđuje sličan slijed reformskih nastojanja u samom državnom središtu i njegovom neposrednom kopnenom zaleđu, u odnosu na slijed događaja na dalmatinskom prostoru. U oba slučaja radilo se o brojnim reformskim inicijativama, od kojih su neke i donekle uspješno provedene, ali koje nisu uspjele ostvariti konačni cilj mletačke osamnaestostoljetne politike, kontinuitet Republike i njezine gospodarske moći. S jedne strane radilo se o nedovoljno osviještenoj potrebi za radikalnim reformama u samim vrhovima Republike, dok je s druge strane, kad je riječ o dalmatinskom prostoru, pored navedenog problema, do izražaja došla i dvojnost pokrajine između njenog otočno-obalnog i kopnenog dijela, koja sve do kraja mletačke uprave nije prevladana, dijelom iz objektivnih razloga gospodarske zaostalosti zaleđa, ali i značajnim dijelom zahvaljujući upravnoj reformi same vlade, koja nije do kraja integrirala ta dva pojasa, uvodeći poluvojno graničarsko uređenje na kopnenom posjedu, koje je unaprijed limitiralo mogućnosti razvoja promatranog prostora.

Literatura

- Bajić-Žarko, Nataša. *Split kao tranzitno i trgovačko središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*. Split, 2004.
- Berengo, Marino. Problemi economico-sociali della Dalmazia veneta alla fine del '700. *Rivista storica italiana*, 66 (1954), 469-510.
- Božić-Bužančić, Danica. *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*. Split, 1996.
- Chapin-Lane, Frederic. *Povijest Mletačke Republike*. Zagreb, 2007.
- Codice per la veneta mercantile marina-approvato dal decreto dell' eccellentissimo Senato-21. settembre 1786*. Venecija, 1786.
- Cozzi, Gaetano – Michael Knapton – Giovanni Scarabello. *Povijest Venecije*, sv. 2. Zagreb, 2007.
- Čolak, Nikola. *Hrvatski pomorski regesti – Regesti marittimi croati*. sv. 1 i 2. Padova, 1985., Venecija, 1993.
- Čoralčić, Lovorka. Dalmacija i Boka kotorska u 18. stoljeću. U: *Povijest Hrvata*, 2, Zagreb, 2005, 287-295.
- Dandolo, Girolamo. *La caduta della Repubblica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant' anni*. Venezia, 1855.
- Dooley, Brendan. Crisis and survival in Eighteenth-Century Italy: The Venetian Patriate Strikes Back. *Journal of Social History*, 20-2 (1986), 323-334.
- Faber, Eva. Trieste and the Austrian Littoral 1700-1850. U: *Ottocento*, Trst, 1990., 57-70.
- Foscari, Alvise. *Dispacci da Zara 1777-1780*. Venecija, 1998.
- Garanjin, Ivan-Luka. *Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji*. Split, 1995.
- Luetić, Josip. *O pomorstvu Dubrovačke Republike u 18. stoljeću*. Dubrovnik, 1959.
- Messina, Michela. *Trst – sudbina luke i građana na razmeđu 18. i 19. stoljeća*. Rijeka, 2005.
- Paladini, Filippo-Maria. Bailagio e ambasceria, scrittura di governo e narrazione. U: *Francesco Foscari, Dispacci da Constantinopoli 1757-1762*, Venezia, 2007., 13-53.
- Paladini, Filippo-Maria. *Un caos che spaventa – Poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta*. Venecija, 2002.
- Perićić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb, 1980.
- Perićić, Šime. Prilog poznavanju brodarstva i pomorske trgovine šibenske regije u 18. stoljeću. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 7 (1978), 187-218.
- Soldo, Josip-Ante. *Grimanijev zakon*. Zagreb, 2005.
- Stančić, Nikša. Uvod. U: Soldo, Josip-Ante. *Grimanijev zakon*, Zagreb, 2005.
- Stanojević, Gligor. *Dalmatinske krajine u 18. vijeku*. Beograd-Zagreb, 1987.
- Strgačić, Ante-Marija. Ribanje i ribarski obrt u Dalmaciji druge polovice 18. stoljeća gledan očima jednog zapadnog naturaliste. *Radovi JAZU u Zadru*, 4-5 (1958-1959), 143-173.
- Sutter-Fichtner, Paula. *The Habsburg Monarchy, 1490-1848*. New York, 2003.

Šimunković, Ljerka. *Ribolov i prerada ribe u 18. stoljeću*. Split, 2008.

Venturi, Franco. *Utopia and reform in Enlightenment*. Cambridge, 2008.

Vrandečić, Josip – Miroslav Bertoša. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*. Zagreb, 2007.

Wolff, Larry. Venice and the Slavs of Dalmatia: The Drama of the Adriatic Empire in the Venetian Enlightenment. *Slavic Review*, 56-3 (1997): 428-455.

SUMMARY

Reform efforts of the Venetian Republic in Dalmatia during the second half of the 18th century in the context of new power relations in the Adriatic

The eighteenth century in the Adriatic region was marked by great territorial expansion of Venetian Dalmatia, great increase in maritime trade in the free ports of Trieste, Rijeka and Ancona coupled with Venetian Republic losing its monopoly over trade on the Adriatic which all together brought about Venice's diplomatic impotence and neutrality.

The main purpose of the paper is to examine the effect such conditions had on Venetian patricians. This is evaluated primarily in the context of their relations to Dalmatia, particularly through social and economic reforms that opened the opportunity for future economic development.

Key words: Venetian Republic, Dalmatia, eighteenth century, North-Adriatic ports, social-economic reforms, geopolitical changes, Inquisitori di Stato, Grimani's law, maritime law